

הגאון הרב זלמן נחמיה גולדברג

סימן כ"ט

מצווה לקיים דברי המת (יד ע"א)

א. אימתי אמרינן הולך כזכי

גרסינן בסוף פ"ק דגיטין (יד ע"א):

איתמר: "הולך מנה לפלוני שאני חייב לו" – אמר רב: חייב (השליח) באחריותו, ואם בא לחזור (המשלח) – אינו חוזר. ושמואל אמר: מתוך שחייב באחריותו, אם בא לחזור – חוזר. לימא בהא קמיפלגי: דמר סבר "הולך" כ"זכי" דמי, ומר סבר "הולך" לאו כ"זכי" דמי. לא, דכ"ע "הולך" כ"זכי" דמי, והכא בהא קמיפלגי: מר סבר לא אמרינן "מיגו", ומר סבר אמרינן "מיגו" (רש"י: מתוך שחייב באחריות אם בא לחזור חוזר).

נמצא, שלמסקנת הגמרא לכו"ע "הולך" כ"זכי". אך אין הכוונה שהפירוש המילולי של 'הולך' הוא שהתכוון לזכות, אלא שאומדים את דעתו שהתכוון לזכות.

ולכן אומרים **תוספות** (לעיל יב ע"א ד"ה "כל"), שדווקא בחוב אמרינן הולך כזכי, אך במתנה שהוא נותן מרצונו הטוב לא אמרינן, כי אין שום סיבה שיזכה את הכסף מיד. ובהמשך דבריהם:

ועוד פירש ר"ת, דשיחרור עבד הוי כעין מלווה, דאמרינן בה "תן" ו"הולך" כ"זכי", אע"ג דבמתנה לא הווי כזכי, דשחרור אי לאו דעבד ליה גייה נפשיה – לא הווי משחרר ליה, משום הכי חשיב כחוב, דאמרינן ביה תן כזכי.

כלומר: אדם לא משחרר עבד סתם, אלא רק אם הוא עשה לו טובה, ולכן דינו כחוב.

ב. היאך מועילה זכייה לעבד

ולפי זה, מתרץ רע"א את קושיית הנודע ביהודה.

שואל הנוב"י (מהדר"ק, אה"ע סי' עו), איך מועילה זכייה לעבד – הרי אין שליח לדבר עבירה, וקיי"ל ש"כל המשחרר עבדו – עובר בעשה" (גיטין לח ע"א), וכיון שזכייה מטעם שליחות, יש כאן שליחות לדבר עבירה?

מיישב רע"א (מהדר"ק, סי' קצד; ח"י גיטין בסוגיין, ד"ה "תן שטר שחרור"): כל האיסור לשחרר

עבד קיים, רק כשלא עשה לו טובה, ולפי דברי התוספות (שאדם אינו משחרר את עבדו, אלא אם כן הוא עשה לו טובה) ממילא אין כאן עבירה.

ג. כיצד זוכים היורשים לאחר מיתה

בהמשך הגמרא (יד ע"ב) איתא:

"הולך מנה לפלוני", והלך וביקשו, ולא מצאו - תני חדא: יחזרו למשלח. ותניא אידך: ליורשי מי שנשתלחו לו. לימא בהא קמיפלגי: דמר סבר "הולך" כ"זכי", ומ"ס "הולך" לאו כ"זכי". אמר ר' אבא בר ממל: דכ"ע "הולך" לאו כ"זכי", ולא קשיא: הא בבריא, הא בשכיב מרע.

שואלים תוספות (ד"ה "הא"): הרי מתנת שכיב מרע נקנית רק לאחר מיתה, ואם כן המקבל כבר מת, ואיך יזכו היורשים? וע"ש מה שתירץ.

אולי אפשר לומר, שהגדר של מתנת שכיב מרע היא, שחכמים יצרו כאן יורש. יורש אמיתי - בן אצל אביו וכדו' - אינו צריך קנין, כי הוא זוכה אוטומטית, אך יש יורש מלאכותי - שכיב מרע שמצווה שיתנו כסף לפלוני. במקרה זה חכמים תיקנו שהוא הופך ליורשו, וממילא בני המקבל זוכים, כמו אדם שהוריש לבנו, שאחר מותו הנכדים זוכים בכסף.

ד. מדוע תיקנו ש'דברי שכ"מ ככתובין וכמסורין'

לאחר מכן, הגמרא מביאה ברייתא נוספת:

תניא: "הולך מנה לפלוני", והלך וביקשו, ולא מצאו - יחזרו למשלח. מת משלח - ר' נתן ור' יעקב אמרו: יחזרו ליורשי משלח. ויש אומרים: ליורשי מי שנשתלחו לו. ר' יהודה הנשיא אמר משום ר' יעקב, שאמר משום ר"מ: מצווה לקיים דברי המת...

וקשה, לפי ר"מ שישנה מצווה לקיים את דברי המת - מדוע הוצרכו חכמים לתקן ש'דברי שכ"מ ככתובין וכמסורין דמו'¹?

התשובה היא, שהמצווה לקיים דברי המת נאמרה רק כשהוא הקנה כבר, ואילו דברי שכ"מ תופסים גם באמירה בלבד.

ה. המצווה לקיים דברי המת יוצרת קנין

אמנם קשה: במה מועיל החיוב ("מצווה לקיים"), שהוא חובת גברא על היורשים לקיים

¹ ועיי' תוס' לעיל יג ע"א, ד"ה "והא"; לקמן טו ע"א, ד"ה "ורבי"; ב"ב קמט ע"א, ד"ה "דקא", שדנו בזה.

דברי המת, הרי ס"ס לא ניתן לקיימו? המת ביקש להביא לפלוני, ושניהם נפגשו בעולם האמת – איך המצווה גורמת לקנין?

על כרחך לומר, שכיון שיש מצווה לקיים את דברי המת, היא עצמה גורמת לקנין, כלומר: המצווה אינה רק חובת גברא על הבנים לקיים דברי אביהם, אלא היא יוצרת קנין. נביא לכך כמה דוגמאות.

המשנה בפסחים (מו ע"א) דנה בהפרשת חלה טמאה ביו"ט של פסח. ומבאר רש"י את הבעייתיות בכך: "הרי אין יכול לאפותה, מאחר שאינה ראויה לאכילה. ולשהותה לשורפה לערב – אי אפשר, שלא תחמיץ. ולשורפה, או להאכילה לכלבים – אי אפשר, שאין שורפין קדשים ביום טוב". רבי יהושע בא ואומר שאין כאן כלל בעייה: "לא זה הוא חמץ שמוזהרין עליו ב'בל יראה' וב'בל ימצא'. אלא מפרישתה ומניחתה עד הערב, ואם החמיצה – החמיצה". ומבאר רש"י (ד"ה "לא"): "דלאו דידיה הוא לאחר שקרא עליה שם, וקרא כתיב 'שלך' אי אתה רואה, וזה אינו שלך ולא של חבירך, דאכתי לא מטא ליד כהן". דהיינו, הוא יכול להפריש, ואף שהחלה תחמיץ – אין זה ענין שלו, כי מרגע ההפרשה החלה יצאה מרשות הישראל.

רואים מדברי רש"י, שמתנות כהונה אינן רק מצווה המוטלת על האדם – חובת הפרשה גרידא – כי התורה לא המתינה שהאדם ייתן בעצמו לכהנים, אלא נתנה (זיכתה) להם בעצמה.

ו. ההבדל בין נזק לבין 'מצווה לקיים דברי המת'

אך א"כ קשה, מדוע באדם שהזיק את חברו, התורה לא הקנתה את הכסף של המזיק לניזק מיד ברגע הנזק?

התשובה היא, שבנזק אין תשלום ממון ספציפי, אלא המזיק יכול לבחור מה לתת לניזק, ולכן לא שייך להקנות ברגע הנזק. ואכן, בשור תם – שישנה גבייה מהשור המסויים הזה – אומר רבי עקיבא (ב"ק לג ע"א), שמיד ברגע הנזק הניזק נעשה שותף עם המזיק בשור. נמצא, שבמתנות כהונה ישנו חפץ מסויים אך אין אנשים מסויים, לכן רק שבט הכהונה זוכה ולא כהן מסויים, ואילו בנזק רגיל יש אדם מסויים, אך אין חפץ מסויים. לכן בשני המקרים הללו אין העברת בעלות אוטומטית. אך בשור תם, שיש גם אדם מסויים וגם חפץ מסויים – העברת הבעלות מתבצעת באופן מיידי, כי כשהתורה יכולה להקנות מיד היא אינה מחכה לאדם שיקנה.

וכן מצינו (קידושין כד ע"ב), שהמפיל את שן עבדו – העבד משתחרר מיד, ואין צורך בגט, וגם מי שסובר שצריך גט, זהו רק בגלל דין האיסור שבעבד, אך הממון פקע מיד. זהו גם ההסבר ב'מצווה לקיים דברי המת' – כיון שחכמים ציוו אותנו לקיים דברי המת, הם לא המתינו עד שאנו נעשה זאת, אלא הם הקנו זאת מיידית.

ז. קושיא מדברי הרמ"א ויישוב ע"פ גדר 'מכירי כהונה'

אמנם, יש להקשות על פירוש זה ממה שכתב הרמ"א.

הרמ"א פוסק, שאם היורשים לא קיימו את המצווה, ומכרו את הנכסים – מכרן קיים. אך לפי דברינו, כיון שהתורה כבר הקנתה – המכר לא יכול לחול כלל, ואם כן לפי הרמ"א חוזרת הקושיא: מה מועילה המצווה, הרי לא היה קנין?

והנה, הגמרא בגיטין (ל ע"א) אומרת, שאם לאדם יש כהן מיוחד, שלו הוא נותן באופן קבוע את כל המעשרות – הוא זוכה בהם באופן מיידי ("מכירי כהונה"). ונחלקו הראשונים בביאור הדבר (וראה לקמן סימן מ' בביאור סוגיא זו).

רש"י (ד"ה "במכיר") פירש:

כמו: "אִישׁ מֵאֵת מְכָרוֹ" (מלכים ב' יב, ו), שהם מכיריו ואוהביו, דאינו רגיל לתת תרומות ומעשרות אלא לכהן זה. הלכך, כיון דמילתא דפשיטא היא, דלדידהו יהיב להו – אסחי להו שאר כהני דעתייהו, והוהו כמאן דמטו לידייהו דהני.

לפי רש"י, הנתנה הקבועה של הישראל לכהן גרמה לייאוש מצד שאר הכהנים, וממילא הכהן הקבוע זוכה.

אך תוספות בבבא בתרא (קכג ע"א, ד"ה "הכא") כתבו בזה"ל:

בכל דוכתא עביד מכירי כהונה מוחזק – בפרק כל הגט (גיטין ל ע"א) "המלווה מעות את הכהן והלוי" – והיינו טעמא, שזהו מתנה מועטת, ואסור לחזור בו, ואפי' בדברים בעלמא. ואע"פ שאם רצה יכול לחזור בו, מכל מקום כל כמה דלא הדר – הווי כמוחזק.

וצריך להבין: אמנם אסור לו לחזור, אך סו"ס איך הכהן זכה בזה? מה הקנה לו את התרומה? ונראה לומר, שאין הכוונה שהאיסור לחזור גורם לזכייה של הכהן, אלא הכוונה היא, שכשאדם מתחייב לתת כסף, כוונתו היא שהוא יתנהג עם הכסף כאילו הוא באמת חייב לחבירו. כוונה זו כלולה בהתחייבות שלו. ולכן, הכהן זכה בתרו"מ, כי המפריש הבטיח שהוא יתנהג כאילו התרו"מ שייכים לכהן.

ולפ"ז, אפשר לבאר דברי הרמ"א: אכן הכסף לא נקנה למקבל, כי זה לא כמו תרומה, אך כיון שהוא ציווה לתת – אנו אומדים את דעתו, שהתכוון שגם הבנים יזכו, כמו בירושה.